

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ
УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
ІМЕНІ П.І.ЧАЙКОВСЬКОГО

**ХОРОВА МУЗИКА ЕСТОНІЇ: ІСТОРИЧНИЙ І ЖАНРОВИЙ
АСПЕКТИ**
(СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ «ХОРОВЕ ДИРИГУВАННЯ»)
СПЕЦКУРС

Мініної Олени Анатоліївни

здобувачки ступеня доктора мистецтва

кафедри хорового диригування

Творчий керівник —

заслужений працівник культури України,

в.о.професора

Величко Неля Анатоліївна

Науковий консультант —

Заслужений діяч мистецтв України,

член-кореспондент НАМ,

кандидат культурології, доктор філософії,

Ректор Національної музичної

академії України ім. П.І.Чайковського

професор

Тимошенко Максим Олегович

Київ — 2024

ПЛАН

- I. Становлення і розвиток естонської хорової музики в історичній ретроспективі.
- II. Жанри хорової музики в сучасній практиці композиторів Естонії (друга половина XX — XXI ст.).
- III. Сучасна естонська хорова музика у крос-культурних зв'язках з українською.
- IV. Список літератури та джерел.

I. Становлення і розвиток естонської хорової музики в історичній ретроспективі.

1. Традиції народного гуртового співу як один з витоків хорової культури Естонії.
2. Regilaul як найдавніша відома форма естонського (угро-фінського) гуртового співу. Особливості побудови і образна тематика.
3. Зародження професійних хорів на території сучасної Естонії всередині XIX століття.
4. Літературне відродження, поява «Kalevipoeg» та їхній вплив на хорову культуру Естонії.
5. Жанри хорової музики у творчості засновників національної естонської композиторської школи — Карла Августа Германа, Александра Кунілейда, Александра Томпсона.
6. Зародження та особливості функціонування фестивального руху в Естонії у період з 1865 по 1920 рр.
7. Хорова музика в контексті розвитку професійної композиторської школи у період незалежності Естонії (1918-1940 рр.).
8. Жанрово-стильові пріоритети в хоровій музиці Естонії часів радянської окупації (1945-1990 рр.).
9. Фестивальне хорове життя Естонії у радянські часи.
10. Феномен «співочої революції» та роль у ній хорового співу.

II. Жанри хорової музики в сучасній практиці композиторів Естонії (друга половина XX — XXI ст.).

1. Образні та стильові тенденції естонської хорової музики: неофольклоризм і т.з «нова сакральність».
2. Життя і творчість Густава Ернесакса.
3. Камерно-хорова творчість Арво Пярта: основні риси поліфонічного стилю композитора. Tintinnabule.

4. Неофольклористичні пошуки Вельйо Торміса на прикладі творів «Incantatio maris aestuosi» / «Заклинання штормового моря» та «Oh mu hella eidekene» / «О моя мила дівчина».

5. Творчість Тойво Тулева у дзеркалі тенденцій «нової сакральності».

6. Мініатюра *Suvine Vihm* / «Літній дощ» як приклад поліфонічного мислення Тойво Тулева.

7. Стильові особливості мініатюри «Tanto gentile»: реалізація текстів доби Відродження і сучасна мікрохроматика.

8. Пярт Уусберг як представник нової генерації естонської композиторської школи.

9. Переосмислення сакральності у творчості П. Уусберга на прикладі мініатюр «Kyrie», «Miserere» і «Sicut Cervus».

10. Фольклорний елемент у хоровій творчості П. Уусберга на прикладі обробки народної пісні «Õhtu ilu» / «Літній вечір».

III. Сучасна естонська хорова музика у крос-культурних зв'язках з українською.

1. Хорова творчість естонських композиторів у репертуарі українських камерних і великих хорів.

2. Порівняння обставин історичного розвитку хорової культури в Україні та Естонії: спільні та відмінні риси.

3. Образний світ сучасної української та естонської хорової музики.

4. Жанрові пріоритети українських та естонських композиторів у хоровій музиці.

5. Неофольклоризм у хоровій музиці України та Естонії: порівняльний аспект.

6. Сакральні образи у сучасних українських та естонських хорових творах.

7. Особливості поліфонічного письма у творчості українських та естонських композиторів кінця ХХ ст.

8. Українські хорові колективи та українська музика на естонських літніх фестивалях.

9. Інтерпретація естонської хорової музики у дзеркалі вітчизняних вітчизняних традицій: складнощі та специфіка.

10. Алгоритм роботи диригента-хормейстера при підготовці сучасної хорової мініатюри.

IV. Список літератури та джерел.

1. Байда Л.А. Театралізація хорového твору як аспект виконавської інтерпретації. Наукові записки. Педагогічні та історичні науки: збірник наук. статей. Вип. 88. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. С. 3-9.
2. Батичко Г. І. Хоровий концерт в контексті сучасної музичної культури. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: 17.00.02. Київ: КДК ім. П.І.Чайковського, 1993. 20 с.
3. Батовська О. М. Сучасне академічне хорове мистецтво асаprella як систематичний музично-виконавський феномен. Дис. ... доктора мистецтвознавства. 17.00.03. Одеса: ОНМА ім. А.В.Нежданової, 2019. 519 с.
4. Бенч-Шокало О. Український хоровий спів: актуалізація звичаєвої традиції: навч. посіб. Київ: Український Світ, 2002. 440 с.
5. Бондар Є. М. Сучасна хорова творчість: інтонаційно-експресивний вимір. Одеса: Астропринт, 2018. 193 с.
6. Боровик М. Становлення багатоголосого хорového співу. В кн.: Історія української музики. В 6-ти т. Редкол. М. М. Гордійчук (голова) та ін. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1989. С. 171-194.
7. Герасимова-Персидская Н. А. Музыка XX – начала XXI веков: движение к новой эпохе? Мистецтвознавчі записки. Вип. 28. Київ: НАКККіМ, 2015. С. 3-10.
8. Герасимова-Персидская Н. А. Опыт рассуждений об особенностях постижения современной музыки. Науковий вісник НМАУ імені П. І. Чайковського. Вип. 119. Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2017. С. 57-64.
9. Голинська О. Феномен і культурологічна місія хору «Орея» О. Вацека. URL: <http://mus.art.co.ua/fenomen-i-kul-turolohichna-misiia-khoru-oleksandra-vatseka/> (Дата звернення: 4. 04. 2023).
10. Давидов М. Інтерпретаційні аспекти виконавської майстерності. Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського: зб. ст. Вип. 2. Музичне виконавство. Київ: НМАУ ім. П.І.Чайковського, 1999. С. 88-98.

11. Дичко Л. Сучасний стан хорового мистецтва; тенденції розвитку. Матеріали до українського мистецтвознавства. Вип. 2. Київ: НМАУ ім. П.І.Чайковського, 2003. С. 18-22.
12. Еліаде М. Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання. Київ: Основи, 2001. 592 с.
13. Зосім О. Західноєвропейська богослужбова музика Нового Часу у вимірах «нової сакральності». Мистецтвознавчі записки. Вип. 28. Київ: НАКККіМ, 2015. С. 99-110.
14. Іванова І. С. Вербальний компонент у сучасній вокальній музиці: способи звукової реалізації (на матеріалі багатоголосних творів а capella українських авторів). Дис. ... канд. мистецтвознавства. 17.00.03. Київ: НМАУ ім. П.І.Чайковського, 2024. 247 с.
15. Історія мистецтв: навч. посіб. Київ: Освіта України, 2015. 452 с.
16. Катрич О. Т. Індивідуальний стиль музиканта-виконавця (теоретичні та естетичні аспекти). Дис. канд. мистецт. 17.00.03. Київ: НМАУ ім. П.І.Чайковського, 2000. 161 с.
17. Кириленко Я. Теоретичні та практичні засади диригентської підготовки: навч. посіб. Київ: Київ. ун-т імені Б. Грінченка, 2020. 108 с.
18. Коменда О. І. Музика мови і мовлення в концепції українського національного мово-стилю Олександра Козаренка. Яровиця: Волинський обласний науково-методичний центр культури. Луцьк, 2014. №1–2 (3–4). С. 133-139.
19. Лашенко А. Новітні тенденції сучасного хорового мистецтва України. Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського. Вип. 18. Київ: НМАУ ім. П.І.Чайковського, 2001. Кн. 7. С. 8–25.
20. Лашенко А. Хоровая культура: аспекты изучения и развития. Київ: Муз. Україна, 1989. 136 с.
21. Лашенко А. З історії київської хорової школи. Київ: Муз. Україна, 2007. 196 с.

22. Левицька К. Основні принципи камерного хорового виконавства на прикладі хорової капели «Орея». Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. № 2. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. С. 98-105.
23. Мануляк О. Літургійна творчість сучасних львівських композиторів: пріоритети жанру, трансформація традиції. Науковий вісник Національної музичної академії України ім.П.І.Чайковського: Жанр як категорія музичної творчості. Вип. 81. Київ: НМАУ ім.П.І.Чайковського, 2009. С. 124—133.
24. Мануляк О. Основні тенденції розвитку сучасної української духовної музики та творчість львівських композиторів в їх контексті. Наукові збірки Львівської національної музичної академії ім.М.Лисенка: Музикознавчі студії. Вип. 16. Львів: Сполом, 2007. С. 116-125.
25. Мануляк О. Особливості трактування жанрів західної літургійної традиції у сакральній творчості сучасних львівських композиторів. Наукові збірки Львівської національної музичної академії ім.М.В.Лисенка: Музикознавчі студії. Вип. 19. Львів: Сполом, 2008. С. 43-50.
26. Мануляк О. Сакральна творчість Богдани Фроляк у контексті розвитку духовної музики сучасності. Наукові збірки Львівської національної музичної академії ім. М.В.Лисенка: Молоде музикознавство. Вип. 20. Львів: Сполом, 2008. С. 151-158.
27. Мануляк О. Специфіка розвитку жанру літургії у творчості сучасних львівських композиторів (на прикладі „Архиєрейської Божественної Літургії” О.Козаренка та В.Камінського). Наукові збірки Львівської національної музичної академії ім.М.В.Лисенка: Музикознавчі студії. Вип. 18. Львів: Сполом, 2008. С. 64-73.
28. Марач О. Камерне хорове виконавство: тенденції розвитку у добу державної незалежності (на прикладі Західного регіону України). Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. 2014. Вип. 20 (1). С. 236–242.

29. Маскович Т. М. Хорова творчість Ганни Гаврилець в руслі «нової сакральності». Автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. 17.00.03. Одеса: ОНМА ім. А.В.Нежданової, 2018. 19 с.
30. Москаленко В. Лекції з музичної інтерпретації. Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2012. 272 с.
31. Мостова Ю. В. Театралізація хорових творів як метод художньої інтерпретації. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства. 17.00.01. Харків: ХДУМ ім. І.П.Котляревського, 2003. 20 с.
32. Приходько О. В. Хорова музика а *capella* другої половини ХХ — початку ХХІ ст.: теоретичне осмислення і виконавські підходи. Дис. ... канд. мистецтвознавства. 17.00.03 Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2017. 255 с.
33. Пучко Ю. Особливості професійних якостей диригента-хормейстера: мислення, емоції, воля. Мистецтвознавчі записки: зб. наук. праць. Вип. 7. Київ: Міленіум, 2005. С. 60-66.
34. Пучко Ю. Сучасна хорова музика: до питання інтерпретації. Київське музикознавство. Культурологія та мистецтвознавство. Вип. 23. Київ: КІМ ім. Р.Глієра, 2007. С. 184-192.
35. Пучко-Колесник Ю. В. Діяльність диригента-хормейстера як соціокультурний феномен. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата мистецтвознавства. 17.00.01 «Теорія та історія культури». Київ: НМАУ ім. П.І.Чайковського, 2009. 20 с.
36. Пучко-Колесник Ю. В. Феномен учителя: хорова школа Олега Тимошенка. Часопис НМАУ. 2019. №1(42). С. 103-112.
37. Пучко-Колесник Ю. В. Постать О. С. Тимошенка в контексті виконавських традицій київської хорової школи. Київське музикознавство: зб. ст. Вип. 41. Київ: КІМ ім. Р. Глієра, 2012. С. 235-243.
38. Савельєва Г. Хоровий стиль як об'єкт виконавської інтерпретації (на прикладі концертних програм Камерного хору ім. В. Палкіна). Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти: зб. наук. статей

(на честь 55-річчя Л. В. Шаповалової). Вип. 29. Харків: ХДУМ ім. І. П. Котляревського, 2010. С. 510-522.

39. Сокол А. В. Теория музыкальной артикуляции. Одесса: Одесская книжная фабрика, 1995. 208 с.

40. Сухомлінова Т. П. Хорова творчість Ганни Гаврилець у контексті новітнього відродження національного музичного мистецтва. Автореферат дис. ... канд. мистецтвознавства. 17.00.03. Харків: ХНУМ ім. І. П. Котляревського, 2016. 19 с.

41. Сюта Б. О. Жанри музичної мови: постановка питання. Українське музикознавство. Вип. 38. Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2012. С. 138-160.

42. Сюта Б. О. Інтертекстуальність як засіб організації форми музичного твору в українській музиці постмодернізму. Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. 2005. Вип. 36, кн. 1. С. 20-32.

43. Сюта Б. О. Основи парамузикознавства. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 176 с.

44. Тимошенко О. Музична освіта України в міжнародних зв'язках. Мистецькі обрії'99. Альманах: наук.-теор. пр. та публікації. Київ: Академія мистецтв України, 2002. С. 95-104.

45. Тимошенко О. С. Вокалізація як засіб виразності: Виконавство. 1986. № 2. С. 18-19.

46. Тимошенко О. С. Хорові диригенти. Нове покоління. Музика. 2002. № 1-2. С. 7.

47. Ткач Ю. С. Індивідуальний виконавський стиль диригента-хормейстера: теоретичний та практичний аспекти (на прикладі Національної заслуженої академічної капели України "Думка"). Автореф дис. ... канд. мистецтвознав. 17.00.03. Київ: НМАУ ім. П.І.Чайковського, 2012. 20 с.

48. Тукова И. Г. О сонорном пространстве. Київське музикознавство. 2011. Вип. 37. С. 64-88.

49. Тукова І. Г. Звукопошукова тенденція у композиторській практиці другої половини ХХ — початку ХХІ століття. Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. 2019. № 3 (44). С. 56–69.
50. Тукова І. Г. Музика і природознавство. Взаємодія світів в умонастроях епох (ХVII – початок ХХІ століття). Харків: Акта, 2021. 456 с.
51. Тукова І. Г. Трактовка звука як фактор формування техніки музичної композиції. Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. 2011. № 1 (10). С. 72-79.
52. Шалюто В. Проблема сакрального як світоглядна проблема. Наука. Релігія. Суспільство. №4, 2010. С. 94-101.
53. Шатова І. Стилевые основы Одесской хоровой школы. Монографія. Одесса: Астропринт, 2013. 184 с.
54. Шепеленко Н. А. П'ярт «Плач Адама»: к проблеме трансформации жанра оратории. Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти. Вип. 40. Харків: ХДУМ ім. І.П.Котляревського, 2014. С. 142-156.
55. Шип С. В. Музична форма від звуку до стилю: Навчальний посібник. Київ: Заповіт, 1998. 368 с.
56. Шип С. В. Музыкальная речь и язык музыки. Одесса: ОГК им. А. В. Неждановой, 2001. 296 с.
57. Щербакова Н. Ю. Співвідношення слова і музики у вокальному творі за умови перекладу поетичного тексту. Часопис НМАУ імені П. І. Чайковського. 2018. № 2 (39). С. 7–18.
58. 27 Estonian music festivals. Music in Estonia. No. 5. Tallinn: Estonian Music Council, 2003. pp. 58-80.
59. Arvo Pärt : Chronological list of compositions. *Arvo Pärt Centre*. URL: <https://www.arvopart.ee/en/arvo-part/works/chronological-list-of-compositions> (Дата звернення: 21.03.2023).
60. Blessing Sara. The truth, the road, and the life: an introduction to the choral works and compositional style of Toivo Tulev. Diss. Universitet of Iowa, 2021. 211 p. DOI: 10.17077/etd.005959.

61. Connolly Kate. 'We sing for our freedom'. Estonians still find strength in choirs during difficult times. *The Guardian*. 8th July, 2023. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/jul/08/we-sing-for-our-freedom-estonians-still-find-strength-in-choirs-during-difficult-times> (Дата звернення: 10.03.2024).
62. Daitz M. *Ancient song recovered: the life and music of Veljo Tormis*. Tartu: University of Tartu Press, 2022. 438 p.
63. Dupperront J-Y. Abstract to CD-Release. Toivo Tulev, Magnificat [Latvian Radio Choir, Tallinn Chamber Orchestra, conducted by Kaspars Putniņš]. Naxos, 2018.
64. Eco U. *The open work*. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1989. 285 p.
65. Eesti Heliloojate Liit (Спілка композиторів Естонії). Офіційний сайт. URL : <https://www.helilooja.ee/liikmed/> (Дата звернення: 24.08.2022).
66. Estonian Music Information Centre. "Estonian Music: An Historical Overview." URL: <http://www.emic.ee/estonian-music-an-historical-overview>. (Дата звернення: 5.11.2023).
67. Hillier P. *Arvo Part*. Oxford Studies of Composers. Oxford: Oxford University Press, 1997. 219 pp.
68. Home — XXVIII Laulu- ja XXI tantsupidu. URL: <https://2025.laulupidu.ee/en/> (Дата звернення: 9.03.2024).
69. Kareda Saale. *Enigmatic tintinnabuli*. Music in Estonia. No. 5. Tallinn: Estonian Music Council, 2003. pp. 24-33.
70. Kavasch D. *An Introduction to Extended Vocal Techniques: Some Compositional Aspects and Performance Problems*. Center for Music Experiment, 1980. 20 p.
71. Kotta Kerri. *On Estonian music at the beginning of the third decade of the 21st century*. Music in Estonia. No. 14. Tallinn: Estonian music council, 2022. pp. 4-14
72. Kuusk Priit. *Estonia on the international music scene*. Music in Estonia. No. 5. Tallinn: Estonian Music Council, 2003. pp. 33-45.

73. Kuusk Priit. Estonian music in the world: 1997/1998. Music in Estonia. Vol. 3. Tallinn: Estonian Music Council, 1998. pp. 25-32.
74. Lippus U. Baltic Music History Writing: Problems and Perspectives. *Acta Musicologica*. Vol. 71, Fasc. 1 (Jan. - Jun., 1999), pp. 50-60. DOI: 10.2307/932903.
75. Lippus U., Rüütel I. Estonia, *The New Grove Online*. URL: <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/display/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000041040?rskey=fmJizL&result=1> DOI: 10.1093/9781561592630.article.41040 (Дата звернення: 14.02.2023).
76. Mihkelson I. A narrow path to the truth: Arvo Pärt and the 1960s and 1970s in Soviet Estonia. The Cambridge Companion to Arvo Pärt, ed. Andrew Shenton. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
77. Pärt Uusberg. URL: <https://www.emic.ee/?sisu=heliloojad&mid=32&id=132&lang=est&action=view&method=biograafia>.
78. Pillirog Ene. Estonian choirs on the international arena. Music in Estonia. No. 14. Tallinn: Estonian music council, 2022. pp. 51-61.
79. Potter K. Minimalism (USA). Grove Music Online. URL: <http://www.oxfordmusiconline.com>. (Дата звернення: 10.03.2024).
80. Põldmäe M. Estonian music: from the previous decades up till nowadays. Music in Estonia. Vol. 3. Tallinn: Estonian Music Council, 1998. pp. 11-19.
81. Põldmäe Mare. Heliloojad on koondunud juba 75 aastat. URL : https://web.archive.org/web/20070613064405/http://www.temuki.ee/arhiiv/arhiiv_vana/Muusika/2Kjaan_m3.htm (Дата звернення: 25.02.2023).
82. Priit V. The singing revolution: how culture saved a nation. Tallinn: Varrak, 2008. 178 p.
83. Pritchard Stephen. Thousands of voices raised in song: choral traditions at Tartu 2024. Bachtrack. 5th December 2023. URL: <https://bachtrack.com/interview-ingrid-roose-mand-estonian-choral-tartu-2024-song-and-dance-festival-december-2023> (Дата звернення: 5.02.2024).

84. Raun, Toivo U. *Estonia and the Estonians*. 2nd ed. Stanford, CA: Hoover Institution Press, 2001. 313 p.
85. Regilaul. *Wikipedia*. URL: <https://et.wikipedia.org/wiki/Regilaul> (Дата звернення: 21.03.2023).
86. Särg T., Ambrazevičius R. Melodic accent in Estonian and Lithuanian folk songs. URL: <https://www.researchgate.net/publication/228955662> (Дата звернення: 15.02.2024).
87. Schwab Katharine. *The Singing Revolution and the Future of Music in Estonia*. *The Atlantic*, November 12, 2015 URL: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2015/11/estonia-music-singing-revolution/415464> (Дата звернення: 4. 12. 2022).
88. Stacey P. Towards the analysis of the relationship of music and text in contemporary composition. *Contemporary Music Review*. 1989. Vol. 5. pp. 9-27. DOI: 10.1080/07494468900640501
89. Stark, Jessica. “New study proves the brain has three layers of working memory.” *Rice News*. 2011. March 10. URL: <http://news.rice.edu/2011/03/10/new-studyproves-the-brain-has-three-layers-of-working-memory-2/>. (Дата звернення: 4. 12. 2022).
90. Strimple N. *Choral Music in the Twentieth Century*. Portland, Oregon: Amadeus Press, 2002. 390 p.
91. Tenney, James. *Form in 20th Century Music*. Plainsound Music Edition. URL: <http://www.plainsound.org/pdfs/Form.pdf> (Дата звернення: 5.01.2023).
92. Text-setting. *Oxford dictionary of Musical Terms*. Ed. A. Latham. New York: Oxford University Press, 2004. pp. 185–186.
93. *The Choir: Estonian Philharmonic Chamber Choir*. Estonian Philharmonic Chamber Choir. URL: <https://www.epcc.ee/en/the-choir/> (Дата звернення: 5.01.2023).
94. “Tõnu Kaljuste.” *Edition of Contemporary Music*. URL: <https://www.ecmrecords.com/artists/1435046443/tonu-kaljuste>. (Дата звернення: 5.05.2023).

95. Tukova I. The Development of Western European Trends in the Kyiv Composition School (2010–2017). Lietuvos muzikologija. 2018. Is. 19. P. 52-61
96. Tulev, Toivo. Magnificat. Latvian Radio Choir and Tallinn Chamber Orchestra, Naxos 8.573735, 2018, compact disc.
97. Uusberg P. Õhtu ilu. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QOQK0inm9KQ> (Дата звернення: 10.01.2023).
98. Uusberg P. Sicut Cervus. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7ey64CcUANE> (Дата звернення: 10.01.2023)
99. Warren W. Theories of the Singing Revolution: An Historical Analysis of the Role of Music in the Estonian Independence Movement. International Review of the Aesthetics and Sociology of Music Vol. 43, no. 2. 2012. pp. 443.
100. Wolverton V. D. Breaking the Silence: Choral Music of the Baltic Republics: Part One Estonia. Choral Journal. Vol. 38, no. 7. 1998. pp. 21-28.